

МОНГОЛ УЛС
ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ХЭРЭГ ЭРХЛЭХ ГАЗАР

2018 он 05 дугаар
сарын 14-ны өдөр

Дугаар Хэрэг
1029

Улаанбаатар-12
Утас: 260817
Факс: 976-11-310011

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ДАРГА
М.ЭНХБОЛД ТАНАА

Ерөнхий сайдын мэдээллийн тухай

Улсын Их Хурлын 2018 оны 5 дугаар сарын 18-ны өдрийн чуулганы нэгдсэн хуралдаанд Монгол Улсын Ерөнхий сайд У.Хүрэлсүх хөрс хамгаалах чиглэлээр Засгийн газраас авч хэрэгжүүлж байгаа арга хэмжээний талаар мэдээлэл хийх болсныг Танд үүгээр уламжилж байна.

Монгол Улсын сайд,
Засгийн газрын Хэрэг
эрхлэх газрын дарга

Г.ЗАНДАНШАТАР

005338

МОНГОЛ ОРНЫ ХӨРС ХАМГААЛЛЫН БОДЛОГЫН ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТАЛААР УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ЧУУЛГАНЫ ХУРАЛДААНД МОНГОЛ УЛСЫН ЕРӨНХИЙ САЙД У.ХҮРЭЛСҮХИЙН ХИЙХ МЭДЭЭЛЭЛ

Нэг. МОНГОЛ ОРНЫ ХӨРСНИЙ ШИНЖ ЧАНАР, ТӨЛӨВ БАЙДАЛ

Сүүлийн 30 жилд (1987-2017) уур амьсгалын дулаарал, бэлчээрийн талхагдал, хотжилт, автозамын эвдрэл зэрэг байгаль цаг уур, хүний үйл ажиллагааны нөлөөллийн улмаас Монгол орны хөрсөн бүрхэвч элэгдэл эвдрэлд орох үйл явц эрчимжиж, хөрсний үржил шимийн ерөнхий түвшин буурах хандлагатай байна. Хөрсний элэгдэл доройтлын явц, тархалт цар хүрээ нь газар бүрд харилцан адилгүй илэрнэ. Ойт-хээр, хээр, цөлөрхөг-хээрийн бүсэд хөрсний үржил шимийн доройтол илүү тод илэрч, цөлийн бүсэд арай бага байгаа боловч говь цөлийн ихэнх нутгаар гадаргын элсэн хуримтлал ихэссэн.

Нийт нутгийг хамарсан хөрсний мониторингийн сүлжээ байхгүй учраас Монгол орны хөрсөн бүрхэвчийн төлөв байдлын өөрчлөлтийг бүрэн гүйцэд үнэлж дүгнэхэд хүндрэлтэй бөгөөд зөвхөн бүс нутгуудаар хийсэн хөрсний судалгааны материалд тулгуурлан хөрсөн бүрхэвчийн өөрчлөлтийн талаар үнэлэлт дүгнэлт өгөх боломжтой.

Ой, тайгын хөрсний шинж чанар ерөнхийдөө өөрчлөлт бага байгаа боловч мод огтлолт, хорхой шавьжинд идэгдэх, бэлчээрийн талхагдал, уул уурхайн үйл ажиллагааны улмаас ойн нөмрөг сийрэгжиж хөрсний чийг багасах, хатаж хуурайших, хээрших, үржил шим доройтох шинж тэмдэг илэрч байна. Ялангуяа ойн зах орчмын хөрсний элэгдэл эвдрэл доройтол илүү хурц илэрч байна. Жишээлбэл: Сүүлийн 40 жилийн хугацаанд Хэнтий аймгийн Батширээт сумын нутаг дахь Ойн Бараан хөрсний органик бодис 15-20% буурсан, урвалын орчин бага зэрэг хүчиллэг шинж чанартай болж өөрчлөгдсөн бол Тужийн нарс орчмын Сул чандруулаг элсэн хөрсний органик бодис 9-14% -иар буурчээ.

Манай орны хөдөө аж ахуйн гол бүс нутаг болох хээрийн бүсийн хөрсний үржил шим жилээс жилд улам буурах хандлагатай байна. Жишээлбэл: Төв аймгийн нутаг дахь хээрийн бүсийн Хархүрэн хөрсний органикийн агууламж сүүлийн 30 (1987-2017) жилд 10,3 % багасаж, солилцоот Кальци, Магни агууламж 9,1-28,9 % хүртэл буурчээ. Туул-Тэрэлжийн бэлчир орчимд хийсэн судалгааны дүнгээр хар шороон хөрсний органикийн агууламж сүүлийн 30 (1987-2017) жилд 18,6 %, хөдөлгөөнт Фосфорын агууламж 23,4 % тус тус багассан байна. Хээрийн хөрсний үржил шимийн доройтолд уур амьсгалын дулаарлаас гадна бэлчээрийн талхагдал ихээхэн сөрөг нөлөө үзүүлж байна.

Манай орны говь, цөлийн бүс нутгийн хойт хэсэг хуурай хээртэй залгаа газруудад хөрсний доройтол их байсан бол говь, цөлийн бүсийн төв болон урд хэсгээр хөрсний ерөнхий үржил шимийн түвшин тогтвортой байна. Гэхдээ бэлчээрийн талхагдал, хүчтэй салхи, шороон шуурганы нөлөөгөөр элсэн хуримтлал үүсэх, элсжих үйл явц нэмэгдэх хандлагатай байна. Сүүлийн 40 жилийн харьцуулсан судалгаагаар говь, цөлийн хөрсний урвалын орчин (pH), карбонат (CaCO_3) бага зэрэг буурсан, органикийн агууламж бага зэрэг нэмэгдсэн байна.

Нуга намгархаг газар нь ус чийгийн томоохон нөөц газар бөгөөд уур амьсгалын дулааралт, хуурайшилт болж байгаа Монгол орны нөхцөлд экологийн тэнцвэрийг хадгалах байгаль орчныг тогтворжуулахад чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Уур амьсгалын дулаарлын нөлөөгөөр нуга намгархаг газрууд илэрхий хатаж хуурайшиж буйг орон нутгийн иргэд мэдээлж байна. Жишээ нь: Заамарын Борбулан орчим 1987 онд ус намгархаг байсан учраас машин явах боломжгүй байсан бол харин 2017 оны байдлаар намаг нь хатаж автомашин чөлөөтэй явдаг болсон байна. Харьцуулсан судалгаагаар Борбулан орчмын Аллювийн намгархаг хөрсний органикийн агууламж сүүлийн 30 (1987, 2017) жилд 28,5 % буурсан үзүүлэлттэй байна. Сэлэнгэ аймгийн Хүдэр сумын Малгайт уул орчмын хүлэрт намгийн талбайн хэмжээ сүүлийн 20 жилийн хугацаанд уул уурхайн нөлөөгөөр 2 дахин багассан байна.

Голын татмын нуга нь үржил шим сайн хөрстэй бөгөөд зун, намрын улирлын малын бэлчээрийн үндсэн гол нутаг болно. Сүүлийн жилүүдэд Монгол орны голын татам орчмын бэлчээр талхагдаж хөрсний үржил шим доройтож байна. Ж: Туул голын татмын нугын Аллювийн хөрсний органикийн агууламж 1987 онд дунджаар 4.19 % байсан бол 2017 оны байдлаар дунджаар 3,40 % болж тоон үзүүлэлтээр 0,79 нэгжээр буурч 30 жилийн харьцуулсан дүнгээр 18,77 % багассан байна.

Бэлчээрийн талхагдлын нөлөөгөөр элсэрхэг хөрсний талбай ихсэж байна. Сүргийн бүтцэнд ямааны тоо толгой ихсэж байгаа нь хөрс элсжих бас нэг нөхцөл болно. Төв аймгийн нутагт хийсэн судалгаагаар Хархүрэн хөрсний ширхэгийн бүрэлдэхүүний 30 (1987-2017) жилийн өөрчлөлтийг харьцуулж үзвэл элсэн фракц 4.7 % ихсэж, тоосон фракц, 4,2%, шавар фракц 16,1 % буурчээ. Тоос ба шавар фракц нь хөрсний шим тэжээлийн элементтэй шууд холбоотой учраас хөрсний үржил шимийн бууралт нь хөрсний жижиг фракцын багасалт буюу элсжилт ихэссэнтэй холбоотой гэж үзэж болно.

Бэлчээрийн хөрсний доройтол, элсжилт, хот суурин газрын хөрсний талхагдал, уул уурхай болон автозамаар үүссэн хөрсний элэгдэл эвдрэл жил ирэх тутам нэмэгдэж байна.

Хөдөө орон нутагт зориулалтын автозамгүй газраар буюу бэлчээрийн талбайгаар автомашинаар зорьчиж олон салаа зам үүсгэсний улмаас талхлагдаж эвдэрсэн нийт газрын хэмжээ Монгол улсын хэмжээнд бараг 3 сая га талбайд хүрсэн гэсэн тойм тооцоолол байдаг.

Хөрсний доройтол, элэгдэл эвдрэлийг бууруулах талаар санал зөвлөмж

Монгол орны хөрсний элэгдэл эвдрэл, үржил шимийн доройтол эрчимжих хандлагатай байгаа учраас хөрс хамгаалах асуудалд онцгойлон анхаарах шаардлагатай байна. Хөрсний доройтол нь хөдөө аж ахуйн салбар, мал аж ахуй, газар тариаланд ихээхэн сөргөөр нөлөөлдөг. Хөрсний чанар төлөв байдлыг тогтмол хянаж байдаг мониторингийн сүлжээ, тогтолцоо байхгүй байгаа учраас Монгол орны нутаг дэвсгэрийн аль хэсэгт хөрс илүү их эвдрэл доройтолд орж байгаа талаар мэдээлэл хангалтгүй байна. Мөн хөрс хамгаалах арга хэмжээг төлөвлөхөд хөрсний элэгдэл эвдрэл, доройтлын талаарх нарийвчилсан судалгаа зайлшгүй шаардлагатай юм.

Хөрс хамгаалах талаар багагүй хууль тогтоомж, хөтөлбөр, дүрэм журам байдаг боловч эдгээрийн хэрэгжилт ихээхэн тааруу байна. Хуулийн хэрэгжилтийг сайжруулах, амьдралд хэрэгжихгүй байгаа дүрэм журмыг өөрчлөх, оновчтой шийдлийг олох нь чухал байна.

Хөрс хамгаалах үйл ажиллагаа нь газар ашиглалт, газар зохион байгуулалттай салшгүй холбоотой. Хөрсний элэгдэл эвдрэл хүчтэй болсон газруудыг хамгаалалтанд авах, малын бэлчээр болон бусад газар ашиглалтын үйл ажиллагааг хязгаарлах шаардлагатай. Газрын татвар, хураамжийг хөрсний чанартай холбох, хөрс нөхөн сэргээх үйл ажиллагаа хийсэн газруудыг татвараас чөлөөлөх хөнгөлөх зэрэг эдийн засгийн арга хөшүүргийг ашиглах боломжтой.

Бэлчээрийн мал аж ахуйн менежментийг шинэчлэх, бэлчээрийн даац хөрсний доройтолтой уялдуулах, малын тоо толгойг хязгаарлах, малын хөлийн татварын асуудлыг зөв зохион байгуулах, сүргийн бүтэц дэх ямааны тоо толгойг хязгаарлах гэх мэт хөрс хамгаалахад чиглэсэн оновчтой зохицуулалт хэрэгтэй.

Автомашины тоо сүүлийн жилүүдэд огцом өсөж, машингүй малчин айл өрх бараг байхгүй болсон. Хөрсний элэгдэл эвдрэлийн багагүй хувийг замын эвдрэл үүсгэдэг. Бараг 3 сая га газрын хөрс автомашин замаар эвдрэлд орсон гэсэн тооцоо байдаг. Замыг тэмдэгжүүлэх, орон нутгийн замын сүлжээг зөв зохион байгуулах, хамгийн их машин явдаг замуудыг эхний ээлжинд хатуу хучилттай болгох, сум суурин газар орчмын автозамын төлөвлөлтийг бий болгох нь автозамаар үүсэн хөрсний эвдрэлийг бууруулах ач холбогдолтой.

Хот суурингийн төвлөрөл ихэссэнтэй холбоотой суурин газрын хөрсний талхагдал эвдрэл их болж байна. Агаарын бохирдлын багагүй хэсэг нь эвдрэлд орсон ургамалгүй хөрстэй газраас үүсэлтэй гэж үздэг. Сумын төвүүдийг цэцэрлэгжүүлэх ногооруулах, автомашины болон явган замуудыг тохижуулах ажлыг орон нутгийн зардал хямд төсөр аргаар гүйцэтгэх боломжтой.

Байгалийн үнэт баялаг болох хөрсийг элэгдэл, эвдрэлээс урьдчилан сэргийлэх, эвдэрсэн хөрсийг нөхөн сэргээх асуудалд анхаарал хандуулах шаардлагатай байна.

Хоёр. ХОТ СУУРИН ГАЗРЫН ХӨРСНИЙ БОХИРДОЛ, ТҮҮНИЙГ БУУРУУЛАХ АРГА ЗАМУУД

Хот суурин газруудын төвлөрөл ихсэж, гэр хорооллын эзлэх талбай, автомашины тоо сүүлийн жилүүдэд хурдацтай өсөж, гадаргын хог хаягдал, хөрсний бохирдол ихсэх хандлагатай байна.

2014 оны байдлаар Улаанбаатар хотын хөрсний хүнд металлын бохирдолтын ерөнхий түвшин дундаж хэмжээнд байгаа бөгөөд алаг цоог байдлаар тархсан хар тугалга, хром, цайрын бохирдолт ажиглагдаж байна. Арьс ширний үйлдвэр орчим хром зонхилсон хар тугалга, кадми, цайрын бохирдолт багагүй талбайг хамарч байна.

Улаанбаатар хотын хөрсөн дэх хүнд металлуудын агууламжийг бэлчээрийн эрүүл хөрстэй харьцуулж үзэхэд: Хром (Cr) 76,3 %, Хар тугалга (Pb) 71.1 %, Цайр (Zn) 80,3 %, Зэс (Cu) 65,8 %, Кадми (Cd) 48,7 %, Никель (Ni) 52,6 % тус тус их байна.

Улаанбаатар хотын хөрсөн дэх Хар тугалгын агууламж сүүлийн 20 гаруй жилд 80 % орчим ихэссэн байна.

Улаанбаатар хотын нянгийн бохирдолтын түвшин 2014 оны байдлаар нийт дээжний 88 %-д нь нян, хөгц мөөгөнцөр илэрч хөрс нянгаар бохирдсон байгааг илтгэв. Гэр хороолол, томоохон зах орчим, хур хогийн цэг орчмын хөрсөнд нянгийн бохирдолт их байна. Судалгаанд хамрагдсан нийт дээжний 12% нянгийн бохирдолгүй, 53% бага зэргийн, 24% дунд зэргийн, 11% их зэрэглэлийн нянгийн бохирдолтой байна.

Нефть бүтээгдэхүүн болон бусад органик гаралтай хог хаягдлуудын хэмжээг органик бодис гэсэн үзүүлэлтээр тодорхойлж хот орчмын бэлчээрийн эрүүл хөрсний органикийн агууламжтай харьцуулж үзлээ. Нийт дээжний 52.6% нь дэвсгэр агууламжтай харьцуулахад органикийн бохирдолтой байна. Авто засварын газрууд орчим нефть, шатах тослох материалын бохирдол их байхад гэр хороолол дундах хогийн цэгүүдэд ахуйн гаралтай хоол хүнсний үлдэгдэл, нүүрсний хог, мал амьтны сэг зэм зэрэг нь органик бохирдол үүсгэж байна.

Аммони буюу шивтрийн бохирдол нь харьцангуй тогтворгүй бохирдол болох бөгөөд хүн, мал, амьтны ялгадастай холбоотой. Улаанбаатар хотын хөрсний дээж авсан нийт цэгийн 88.4% нь аммони бохирдолтой, 11.5% бохирдолгүй байна. Хотын хүн амын төвлөрөл ихтэй худалдаа үйлчилгээ явуулдаг томоохон төвүүдийн орчимд аммонийн агууламж хамгийн их гарсан.

Утаа, нүүрс тортогтой холбоотой хөрсөнд сульфатын бохирдол үүсдэг. Нийт хөрсний дээжний 72% нь сульфатын бохирдолтой байна. Сонгинохайрхан, Чингэлтэй, Баянзүрх, Хан-Уул дүүргийн хөрснүүд сульфатын бохирдол ихтэй. Улаанбаатар хотын хөрсний сульфат ионы агууламж нэмэгдэх үндсэн шалтгаан нь түүхий нүүрсний тортог, үнс бөгөөд утааны бохирдолтой шууд холбоотой.

Улаанбаатар хотын хөрсөнд органик гаралтай бохирдол их байгаа бөгөөд энэ нь гэр хороолол, олон нийтийн газрын ахуйн хог хаягдал, шингэн бохирдолтой шууд холбоотой. Хөрсний бохирдол хотын төв хэсэгт харьцангуй бага харин хотын захын гэр хорооллоор ихсэх хандлагатай байна.

Аймгийн төвүүдэд хийгдсэн хөрсний хүнд металлын 2013-2016 оны мониторингийн дүнгээс харахад кадмийн (Cd) агууламж Булган, Улиастай, Баруун-Урт, Сүхбаатар, Мөрөн хотуудад зарим цэгт стандартаас өндөр гарсан байна. Хар тугалгын (Pb) агууламж Улиастай, Эрдэнэт хотуудад стандартаас өндөр гарсан. Аймгийн төвүүд хог хаягдалын асуудалд анхаарах шаардлагатай.

Хөрсний бохирдолыг бууруулах чиглэлээр цаашид авах шаардлагатай зарим арга хэмжээнүүд:

1. Хөрсний бохирдолыг багасгахын тулд хог хаягдлын менежментийг сайжруулах, гэр хорооллыг багасгах, хог хаягдалтай холбоотой хууль тогтоомжийг амьдралд хэрэгжүүлэх, иргэд олон нийтийн ухамсарыг дээшлүүлэх зэрэг олон талын цогцолбор арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай;
2. Улаанбаатар хот болон бусад суурин газруудын хөрсний бохирдлыг бууруулахын тулд бохирдуулагч эх үүсвэрийг багасгах, арилгах бодлогыг баримтлах;
3. Хог хаягдлын талаарх хууль тогтоомж амьдралд хэрэгжихгүй байна. Гэр хороолол, хөдөө орон нутагт хог хаягдлыг хаа дуртай газраа хаяж байна;
4. Хог хаягдлын менежментийг сайжруулах, газар дээр нь ангилан ялгах, дахин боловсруулах, олон улсад түгээмэл баримталдаг 3 "R" зарчмыг хэрэгжүүлэх;
5. Хотын "А" зэрэглэлийн бүс болон ундны усны эх үүсвэрийн ойролцоо байрлах Амгалан, Улиастай, Хужирбулан, Гачуурт орчмын гэр хорооллыг багасгах, цэвэр бохирын сувганд холбох талаар түлхүү анхаарах;
6. Хөрсний бохирдлыг бууруулахад иргэдийн үүрэг, оролцоог нэмэгдүүлэх, сургууль, цэцэрлэгийн сурагчдад багаас нь хог хаягдлыг ил задгай хаяхгүй, орчны бохирдлоос урьдчилан сэргийлэх сургалт, боловсрол хүмүүжлийн цогц бодлого хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна;
7. Хог хаягдлыг бууруулахад төр, хувийн хэвшил, олон нийтийн байгууллага болон үйлчилгээний байгууллагын үйл ажиллагааны уялдаа холбоог сайжруулах, хог хаягдлын менежментэд хувийн хэвшлийн оролцоог бодлогоор дэмжих, урамшуулах тогтолцоо, бодлого хэрэгтэй байна;
8. Хотын төв болон олон нийтийн үйлчилгээний төвлөрсөн газруудаар нийтийн бие засах газруудыг хүрэлцэхүйц хэмжээгээр нэмэгдүүлэх;
9. Гэр хорооллын төлөвлөлт, хөгжлийн асуудлыг хот суурин газрын удирдах байгууллагууд зөв зохион байгуулж шийдвэрлэх. Барилгажуулах, инженерийн дэд бүтцэд холбох гэр хорооллын бүсүүдийг тогтоох, уламжлалт гэр хорооллыг байгаль орчинд сөрөг нөлөөгүй хэлбэрээр хөгжүүлэх зэрэг оновчтой шийдлүүдийг олох;
10. Хөрсний бохирдлыг бууруулах ажил нь зөвхөн төр захиргаа, мэргэжлийн байгууллага, хэн нэгэн эрдэмтний бүтээн бий болгосон технологиор амар хялбархан арилгах ажил биш бөгөөд нийт ард иргэдийн өргөн оролцоо, хүчин зүтгэлгүйгээр хот суурин газрын хөрсний бохирдлыг арилгах боломжгүй.

Гурав. МОНГОЛ ОРНЫ ЦӨЛЖИЛТИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, ЦӨЛЖИЛТИЙГ БУУРУУЛАХ ТАЛААР АВЧ ХЭРЭГЖҮҮЛЖ БАЙГАА ЗАРИМ АРГА ХЭМЖЭЭ

Цөлжилт, газрын доройтлын үйл явц нь өнөөдөр дэлхийн 100 гаруй оронд илрэлээ олж 1 тэрбум хүний амьдрал ахуйд нөлөөлж байгаа экологийн бүлэг асуудлын нэгд зүй ёсоор багтдаг. Цөлжилтийн үйл явцыг уур амьсгалын өөрчлөлт, агаарын бохирдол, биологийн төрөл зүйлийн хомсдол зэрэг асуудлуудтай энэ тэнцүү хэмжээнд авч үздэг.

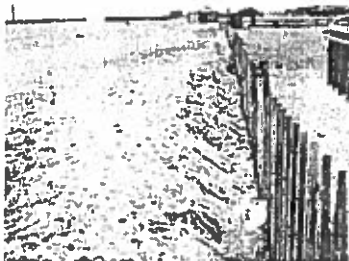
Монгол орны хувьд цөлжилтөд өртөмтгий бүс нутаг буюу хуурай, гандуу бүс нутаг нийт нутгийн 90 орчим хувийг эзлэн тархсан. Сүүлийн жилүүдэд Монгол орны хэмжээнд ажиглагдаж буй дулаарлын үйл явц, бэлчээрийн мал аж ахуйд гарсан тоон өөрчлөлт, уул уурхайн замбараагүй үйл ажиллагаа зэрэг нь цөлжилтийн үйл явцыг улам бүр хурдасгах хүчин зүйл болсон юм.

2015 онд Газарзүй -Геологийн Хүрээлэнгийн ажилтан доктор Н.Мандахын Монгол орны цөлжилт, газрын доройтлыг үнэлэх, зураглах аргазүйн судалгаагаар манай орны 76.9 хувь талбай газрын доройтол, цөлжилтөд өртсөн гэсэн дүн гарсан. Энэ байдлыг 2010 оны үнэлгээний үр дүнтэй харьцуулан үзвэл нийт доройтсон газрын талбай 1 хувиар буурсан хэдий ч дунд болон хүчтэй зэрэглэлд хамрагдах газар нэмэгдсэн байна.

Цөлжилттэй тэмцэхэд хэрэглэдэг нэгэн арга бол төв суурин газрыг салхи, элсний нүүлт хөдөлгөөнөөс хамгаалах ногоон зурвас технологи юм. Дэлхий нийтэд элсний нүүлт хөдөлгөөн, ялангуяа төв суурин газрын элсний нүүлт хөдөлгөөнийг сааруулах, экологийн аятай нөхцлийг сайжруулах үйл ажиллагаанд ногоон төгөл, хамгаалалтын ойн зурвас байгуулах, ургамлын нөмрөгийг сэргэх ажлуудыг чухалчилж байна.

Манай орны болон Хятад, Орос улсад хийгдсэн судалгаа туршилтын үр дүнд ойн зурвасны өргөн нь салхинаас хамгаалах үр дүнд шууд нөлөөлдөг болох нь илэрхий болсон юм. Говь, хээрийн бүсүүдэд элс, салхинаас төв суурин газрыг хамгаалах ойн зурвасуудыг тухайн орчны онцлог, гүйцэтгэх үүргээс нь хамааруулан үзэж цөл, цөлөрхөг хээрт 6-12 эгнээ буюу 9-12 метр өргөнтэй, ойт хээр, хээрийн бүсэд 4-8 эгнээ буюу 6-12 метр өргөнтэй сонгох нь тохиромжтой.

Манай орны хувьд Дорноговь аймгийн Замын Үүд сум, Өмнөговь аймгийн Булган сум, Говь Алтай аймгийн Баянтоорой тосгон, Хөхморьт сум зэрэг газруудад төв суурин газрыг хамгаалах ойн зурвас, төгөл ой байгуулах ажлуудыг хийж гүйцэтгэсэн нь анхдагч бөгөөд тодорхой үр дүнд хүрч цаашдын ойжуулалтын ажилд сургамж болж байна.

Бэлчээрийг элсний нүүлт хөдөлгөөнөөс хамгаалах олон аргууд байдгаас биологийн хамгаалалт хийх арга нь ихээхэн тохиромжтой. Эхний ээлжинд элсний ургамлыг сэргээх, шинээр ургамал тарьж ургуулах замаар сул хөдөлгөөнт элсийг бэхжүүлэх шаардлагатай. Ургамлан бүрхэвч нь салхины хүчийг зохих хэмжээгээр бууруулж, үндсээрээ элсийг салхинд хийсч нүүхээс хамгаалахын зэрэгцээ ус чийгийн горимыг зохицуулж байгалийн тэнцвэрийг бий болгож байдгаараа үлэмж ач холбогдолтой.

Хэрэгжүүлсэн зарим төсөл, гэрээт ажил, суурь судалгааны сэдэвт ажлуудын хүрсэн үр дүн

- **Дорноговь аймгийн Замын-Үүд сумын газрын менежментийг боловсронгуй болгох, цөлжилттэй тэмцэх. НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр, 1997-1998**

Энэхүү жижиг төсөл нь цөлжилттэй тэмцэх асуудлаар үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд удаан хугацаанд хэрэгжүүлэх цогц арга хэмжээний эхлэлийг тавьж өгсөнөөрөө ихээхэн ач холбогдолтой юм. Төслийн хүрээнд Замын-Үүд сумын төвийг элсний нүүлт хөдөлгөөнөөс хамгаалах 200 м өргөнтэй, 2000 м урттай талбайд ногоон бүс байгуулж хайлаас (*Ulmus pumila*), сөөгөөс заг (*Haloxylon ammodendron*), бариулт бүйлс (*Amygdalus pedunculata*, *A. mongolica*) зэрэг мод, сөөгний төрөл зүйлийг говь, хээрийн нөхцөлд тарималжуулах анхны томоохон туршилтыг хийсэн.

- **Булган аймгийн хээрийн бүсийн сумдын цөлжилтийг үнэлэх, сааруулах боломж. Дэлхийн Зөн Монгол, 2002**

Төслийн хүрээнд газрын доройтол, цөлжилт, түүнд хүргэх байгаль, нийгэм эдийн засгийн хүчин зүйлсийг орон нутгийн хэмжээнд үнэлэх, зайнаас тандах аргыг цөлжилт, газрын доройтлын үнэлгээнд хэрэглэх зэрэг нарийвчилсан судалгааны онол, аргазүйн асуудлуудыг шийдвэрлэсэн.

Судалгааны баг өөрийн урьд өмнө хуримтлуулсан туршлагадаа үндэслэн Гурванбулаг, Дашинчилэн, Баяннуур зэрэг сумдад цөлжилт, газрын доройтлыг бууруулах практик арга хэмжээний зөвлөмжийг боловсруулж өгсөн байна.

- **Говь, хээрийн бүсийн цөлжилттэй тэмцэх шинжлэх ухаан, технологийн үндэслэл. БОЯ, 2001-2003**

Төслийн гол зорилго нь говь, хээрийн бүсийн ялгавартай экологид нийцүүлэн цөлжилт, газрын доройтлыг бууруулах арга технологийг боловсруулах, усны нөөцийг хамгаалах, усны зохистой хэрэглээг бүрдүүлэх арга технологи, баянбүрд болон гадаргын усны нөөцөд түшиглэн ард иргэдийн оролцоотой байгаль хамгааллыг хэрэгжүүлэх боломж бололцоог судлан тогтооход чиглэгдсэн.

Төсөл хэрэгжүүлэх зорилгоор Дорноговь аймгийн Дэлгэрэх, Өргөн, Сүхбаатар аймгийн Баяндэлгэр, Онгон сумдыг сонгон ажилласан бөгөөд эдгээр сумдын хэмжээнд зарим арга технологийг боловсруулсан.

➤ **Монгол орны цөлжилтийн динамик, түүний хандлага. ШУА, 2004-2008**

Зорилго нь Монгол орны ялгавартай экосистемийн хүрээнд явагдаж буй цөлжилтийг үнэлэх онол, аргазүйн үндэслэл боловсруулах, цөлжилт, газрын доройтлын төлөв байдлыг тодорхойлох, зураглах, цаашид авах арга хэмжээг төлөвлөх, түүнийг сааруулах арга хэмжээний шинжлэх ухааны үндэслэлийг боловсруулахад чиглэгдэнэ.

Булган аймгийн Рашаант сумын Элсэн тасархай хэмээх газар хээрийн бүсийн цөлжилт, газрын доройтлыг нарийвчлан судлах, түүнийг сааруулах арга хэмжээг төлөвлөн хэрэгжүүлэх зорилгоор “Цөлжилтийг сааруулах туршилт, судалгааны төв” нэртэй байгуулагдан ажиллаж байна.

Монгол орны тариалангийн гол бүс нутаг болох Сэлэнгэ, Дархан-Уул аймгийн нутаг дэвсгэрийг хамруулан Дархан уул аймгийн Орхон сумын нутаг дэвсгэрт Бүрэнтолгой хэмээх газар үйлдвэрлэл, туршилтын төвийг байгуулах эхлэлийг тавьж байна.

Цөлжилтийн судалгааны төв 2009-2012 онд “Төв монголын хээрийн бүсийн цөлжилтийн төлөв байдал үнэлгээ, зураглал” сэдэвт ажил, 2012-2015 онд “Төв монголын хээрийн бүсийн загвар нутгийн хүрээн дэх цөлжилтийн мониторингийн судалгаа” суурь судалгааны сэдэвт ажил хэрэгжүүлж байна.

Дөрөв. ТАРИАЛАНГИЙН ТАЛБАЙН ХӨРСНИЙ ҮРЖИЛ ШИМИЙН ӨНӨӨГИЙН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ

Манай улс 1959 онд дотоодын гурилын хэрэгцээг өөрийн үйлдвэрлэлээр бүрэн хангах зорилтыг тавьж, “Атрын аян” үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлсэн. Энэхүү арга хэмжээний хүрээнд 108,0 мянган га атар газрыг эзэмшиж байсан нь газар тариалангийн үйлдвэрлэл хөгжих эхний алхам болсон.

Үүнээс хойш газар тариалангийн үйлдвэрлэл эрчимтэй хөгжиж 1985 оны байдлаар монгол улсын тариалангийн нийт эргэлтийн талбай 1.253 сая га –д хүрч “уринш- буудай- тэжээлийн үр тариа” ээлжит сэлгээнд бүрэн шилжин эргэлтийн талбайн 78 хувьд хөрсийг хавж элдэншүүлэх, 88 хувьд зурваслан тариалах технологийг ашиглаж, 60 гаруй мянган га талбайд ойн зурвас, хөшиг ургамал тариалж хөрсийг салхины элэгдлээс хамгаалах, цас тогтоох арга хэмжээг хэрэгжүүлж байв.

1986-1990 онуудад газар тариалангийн үйлдвэрлэл хамгийн тогтвортой үр ашигтай ажилласан бөгөөд нийт эргэлтийн талбай 1.375 сая га-д хүрч, “Уриншид зусах буудай”, “Төмс” тариалах эрчимжсэн технологиудыг нэвтрүүлж эрдэс бордоо, ургамал хамгааллын бодисыг эрдэм шинжилгээний байгууллагуудын судалгаа, дүгнэлтийг үндэслэн хөрсний шим тэжээлийн бодисын хангамжийн зэрэг, таримлын өсөлт, хөгжлийн үе шатны онцлог, хог ургамал, хортон мэрэгчдын төрөлд нийцүүлэн мэргэжлийн байгууллагуудын (ургамал хамгааллын алба) шууд удирдлагаар хэрэгжүүлж байсны үр дүнд ургацыг 25-30 хувь нэмэгдүүлж чадсан. Эдгээр жилүүдэд нэгжийн ургац 19-24 ц/га-д хүрснээр тодорхой хэмжээний үр тариа, төмс, хүнсний ногоог экспортод гаргаж байсан.

Мөн энэ үед эрдэм шинжилгээний байгууллагуудын үйл ажиллагаа тогтвортой, төлөвлөгөөтэй явагдаж, судалгаа шинжилгээний үндсэн дээр тариалангийн хөрсийн механик элдэншүүлгийг цөөлж цомтгох, тэглэх буюу механик элдэншүүлэггүйгээр сонгомол үйлчилгээтэй гербицидээр хог ургамлыг устгах, үр тариаг хураах явцдаа сүрлийг талбайдаа цацаж хучлага үүсгэн хөрсний чийгийн алдагдал, салхинд хийсч элэгдэхийг багасгах арга технологиудыг боловсруулан хэрэгжүүлж эхлээд байсан.

Монгол улс зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжиж эхэлсэн 1991 оноос эхлэн газар тариалангийн үйлдвэрлэл эрчимтэйгээр буурч 2005 онд нийтдээ 189.5 мянган га-д тариалалт хийж 120 мянган га-д уринш хийснээс үзвэл тариалангийн нийт эргэлтийн талбайн хэмжээ 309.5 мянган га болж 1993 онд байсан 1.265 сая га талбайгаас 953.5 мянган га талбайд ямар нэгэн нөхөн сэргээлт, ашиглалтгүйгээр орхигдож байсан.

газар тариалангийн үйлдвэрлэл нь төрийн томоохон дэмжлэггүйгээр сэргэн хөгжиж дотоодын гурилын хэрэгцээг хангах боломжгүй гэж үзээд Засгийн газраас 2008 онд атаршиж орхигдсон тариалангийн талбайг эргэлтэд оруулах зорилгоор "Атрын 3 дахь аян" хөтөлбөрийг батлан хэрэгжүүлж эхэлсэн.

Нэгж талбайгаас авах ургацын хэмжээг нэмэгдүүлэх, орхигдсон талбайг эргэлтэд нэмж оруулах зорилгоор "Атрын гуравдах аян" үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд Дархан хотын Ургамал газар тариалангийн эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн Хөрс-Агрохимийн лабораторид 2008-2010 онуудад 15 аймгийн тариалангийн үйлдвэрлэлд ашиглаж буй 579314,2 га, 8 аймгийн атаршиж орхигдсон 347000,0 га талбайд хөрсний үржил шим, элэгдэл эвдрэлийг тодорхойлох шинжилгээ хийсэн.

Энэхүү шинжилгээний дүнгээр тариалангийн үйлдвэрлэлд ашиглаж буй нийт талбайн 61,4% нь хүчтэй, 34,9% нь дунд, 3,7% нь сул элэгдэлд орсноос тариалангийн гол бүс нутаг болох Сэлэнгэ, Төв, Булган аймгийн тариалангийн талбайн 51,9-81,3 хувь нь хүчтэй элэгдэлд орсон байсан. Мөн хөрсний үржил шимийн үндсэн үзүүлэлт болох ялзмаг болон шим тэжээлийн бодисын агууламжийн хувьд хангалтгүй гэсэн үр дүнтэй гарсан.

Харин атаршиж орхигдсон талбайд хийсэн шинжилгээний дүнгээр 60,6% нь хүчтэй, 34,9% нь дунд, 4,5% нь сул элэгдэлд орсон. Ялзмагийн агууламжийн хувьд ашиглаж буй тариалангийн талбайн хөрсний агууламжтай харьцуулахад арай эерэг үр дүнтэй гарсан ч шим тэжээлийн бодис хангалтгүй байсан.

Дээрх судалгаанд хамрагдсан нийт талбайн ялзмагийн агууламжийг авч үзвэл атар газар анх эзэмшиж эхэлж байхад 2,92-3,15% ялзмагтай байсан хүрэн хөрсний 40 хувь нь 1-1,9%, 23 хувь нь 2,0-2,5%-ийн ялзмагтай болж, хөрсний үржил шим эрс буураад байна.

Үүнээс гадна 1992 онд Газрын бодлогын хүрээлэн нийт 1206,4 мянган га талбайд элэгдэл эвдрэлийн шинжилгээ хийхэд хүчтэй элэгдэж эвдэрсэн талбайн хэмжээ нийт хамрагдсан талбайн 12% -ийг эзэлж байсан бол 2010 онд хийсэн 579314,2 га талбайд хийсэн шинжилгээгээр шинжилгээнд хамрагдсан нийт талбайн 60,6 хувь нь хүчтэй элэгдэж эвдэрсэн байна. Үүний зэрэгцээ үр тариа, уриншийн 2 талбайт сэлгээнд жилд дунджаар 0,5-1,5 тонн ялзмаг эрдэсжиж дундаж агууламж 35-58 хувиар буураад байна.

Харин 1960-1998 онуудад хурааж авсан 20.0 сая гаруй тн ургацаар 2,8 сая гаруй тн шим тэжээлийн үндсэн элементүүд алдагдсан бөгөөд 1975-1992

онд улсын хэмжээнд нийтдээ 971,3 мян.тн эрдэс бордоо хэрэглэсний 39,2%-ийг азот, 55,3-ийг фосфор, 5,5%-ийг кали эзэлж байгаа нь (А.Чойжамц 1999, Д.Цэрмаа 2006) дээрх алдагдлын 12,6-49%-ийг нөхөж байсан бол эрдэс бордоо бараг хэрэглээгүй 1999-2013 онд хураасан 3,8 сая тн ургацаар 658,4 мян.тн шим тэжээлийн бодис алдагдсан ба үүнийг бараг нөхөж өгөөгүй гэсэн тооцоо, судалгааны дүн гараад байна.

Уур амьсгалын өөрчлөлт дулаарлаас гэнэтийн хүчтэй аадар бороо, мөндөр орж байгаа нь хөрсний өнгөн хэсгийг урсган гулгуулах, улмаар хүчтэй халж хатснаар салхины элэгдэлд орж хөрсний хамгийн чухал хэсэг ялзмагийн агууламжийг бууруулж байна. Үүнээс гадна хөрсний үржил шим буурах, элэгдэл эвдрэлд орж буй бас нэгэн шалтгаан бол хөрсний биологийн идэвхит байдал муудаж байгаатай холбоотой юм. Хөрсний биологийн идэвхит байдал буюу хөрсөнд агуулагдаж буй бичил организмуудын тоо хэмжээ цөөрснөөс хөрсний чийг, агаар барих чадавхи муудаж, хөрс нягтрах дагтаршин хуурайшиж байна.

Тариалангийн тухай хууль, Монгол Улсын Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр болон Төрөөс хүнс, хөдөө аж ахуйн талаар баримтлах бодлогын баримт бичгүүдэд тариалангийн талбайн хөрсний үржил шимийг хамгаалах, нөхөн сэргээх талаар тусгасан зорилтуудыг хэрэгжүүлэх хүрээнд тус яамнаас 2016 онд 7,9 мянган тонн нийлмэл бордоог хөнгөлөлттэй нөхцлөөр олгосны үр дүнд ургацын хэмжээ 5-10 хувиар нэмэгдсэн үзүүлэлттэй гарсан.

ХХААХҮ-ийн яамнаас тариалангийн талбайн хөрсний элэгдэл эвдрэлийг бууруулах, мал амьтнаас хамгаалах зорилгоор хашаажуулах ажлыг эхлүүлээд байгаа бөгөөд цаашид хашаажуулсан талбайд ойн зурвас байгуулах, ногоон бордуурт уринш хэрэглэх зорилго тавин ажиллаж байна.

Мөн эрдэм шинжилгээний байгууллага, эрдэмтэд судлаачид болон газар тариалан эрхлэгчдийг хамруулсан зөвлөгөөнийг зохион байгуулсан. Энэхүү зөвлөгөөнөөр цаашид авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээнүүдийн талаар зөвлөмж гарган Байгаль орчин, хүнс, хөдөө аж ахуйн байнгын хороо, Монгол Улсын Ерөнхий сайдын ажлын албанд хүргүүлсэн.

Энэхүү зөвлөмжид дараа арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай байгааг тодорхойлсон. Үүнд:

- Хөрс хамгааллын тухай бие даасан хууль гаргах,
- ХААХҮЯ-ны дэргэд Хөрс хамгаалах алба байгуулах,
- Элэгдэл, эвдрэл доройтолд орсон хөдөө аж ахуйн зориулттай газрын хөрсийг нөхөн сэргээх зорилгоор ойн зурвас байгуулах, хашаажуулах, зурваслан тариалах, ногоон бордуурт уринш ашиглах,
- Тариалангийн талбайн хөрс элдэншүүлэлтийг цомхотгох, хөрсний үржил шимийг тэтгэх сэлгүүлэн тариалалтыг дэмжих,
- Эрдэс болон шим бордоог хэрэглэх,
- Улаан буудайн ургацад олгодог өнөөгийн урамшууллын тогтолцоог хөрс хамгаалах сайжруулах чиглэлд чиглүүлэх,
- Хөрсний экологи – эдийн засгийн үнэлгээг хийх.

Тав. МАЛ АЖ АХУЙН САЛБАРЫН БЭЛЧЭЭР АШИГЛАЛТЫН ӨНӨӨГИЙН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ

Монгол орны мал аж ахуй нь байгалийн нөөц бэлчээрийг ашиглаж өртөг багатай, экологийн цэвэр бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг эдийн засгийн чухал салбар юм. Монгол улс 112.7 сая га хадлан, бэлчээрийн талбайтай. Өнгөрсөн 2017 оны мал тооллогоор 66.2 сая мал тоологдсон бөгөөд 100 га бэлчээр, хадлангийн талбайд хонин толгойд шилжүүлснээр 92 толгой мал ноогдож байна.

Хүн ам төвлөрсөн мал ихтэй Орхонд 645, Улаанбаатарт 363, Дархан-Уул 322, Булган 235, Архангай 237, Сэлэнгэд 86 толгой мал ноогдож байгаа нь бэлчээрийн даацаас 2-7 дахин хэтрээд байна. Өнгөрсөн 2016-2017 оны өвөл 102 сая хонин толгой мал өвөлжиж хаваржлаа.

Одоогийн 112.7 сая га бэлчээр, хадлангийн талбайг 1964 оныхтой харьцуулбал бэлчээрийн талбай 9.4 сая га-гаар багасч, хонин толгойд шилжүүлсэн нийт малын тоо 36.9 сая толгойгоор өсч, 100 га бэлчээрийн талбайд ноогдох хонин толгойд шилжүүлсэн малын тоо 1.8 дахин нэмэгдсэн. Эрдэмтдийн хийсэн судалгаагаар манай орны бэлчээр жилд дунджаар 84.6 сая хонин толгой мал агуулах багтаамжтай. Энэ жилийн хувьд бэлчээрийн даац 18.0 сая хонин толгойгоор хэтрээд байна.

Манай орны хангай, хээр, цөлөрхөг хээр, говь хосолсон нийт бэлчээрийн 52,9 сая га-г өвөл, хаврын улиралд 60,3 сая га бэлчээрийг зун намрын улиралд ашигладаг. Малчид бэлчээрийг улирлаар хуваарилан, жилийн турш нүүдэллэн ашиглаж ирсэн уламжлалт арга нь экологийн тэнцвэрт байдлыг хадгалах, мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийг эрсдэлээс хамгаалж байсан.

Малчид бэлчээрийн даацыг зөв тогтоож, түүнд тохирсон тооны малаар бэлчээр ашиглах нь бэлчээрийн доройтлоос сэргийлэх, малын хэвийн өсөлтийг хангаж, ашиг шимийг бүрэн авахад чухал ач холбогдолтой. Бэлчээрийн менежмент нь малын тоо, сүргийн зохистой бүтэц, бэлчээр ашиглалт, хүний хүчин зүйл болон уур амьсгалын өөрчлөлтөөс хамаарах бүхэл бүтэн цогц систем юм.

Малчид 1990 оноос өмнө бэлчээрийг дөрвөн улирлаар сэлгэн ашиглаж бэлчээрийн даац хэтрэлтийг саармагжуулж байсны үр дүнд бэлчээрийн доройтлоос урьдчилан сэргийлж, экологийн тэнцвэрт байдлыг хадгалж, мал аж ахуйг байгалийн эрсдлээс хамгаалж байсан.

Мал аж ахуйн салбарт 1990 онд 90.0 мянган малчин өрх, 25.0 сая толгой малтай ихэнх мал төрийн өмчид байсан бол одоо 167.2 мянган малчин өрх 66.2 сая малтай болж малчин өрх, малын тоо 2 дахин нэмэгдэж мал хувийн өмчид байна. Манай орны малын төрөл хоорондын харьцаа, сүргийн бүтэц эдийн засгийн хувьд төдийлөн тохиромжгүй байна.

Малчид сүүлийн жилүүдэд уст цэг, зах зээлээ бараадан нүүдэллэхгүйгээр нэг газарт удаан хугацаагаар нутагладаг, мотоцикл машин ихээр ашиглах болсон, ашигт малтмалын олборлолт их хийгдэж нөхөн сэргээлт хийгдэхгүй байгаа, гар аргаар ашигт малтмал олборлон бэлчээрийг ухаж байгаа зэрэг шалтгаанаар бэлчээр талхлагдан доройтож байна.

Хүний хүчин зүйлийн нөлөө, уур амьсгалын өөрчлөлтөөс болж бэлчээрийн ургац 5 хувиар буурч, ургамлын зүйлийн бүрэлдэхүүн 15 хувиар цөөрч, бэлчээр талхлагдсанаас нийт бэлчээрийн 70 гаруй хувь нь ямар нэгэн хэмжээгээр доройтсон гэсэн судалгааны дүн байдаг.

Ийнхүү уур амьсгалын өөрчлөлт, бэлчээр талхлагдан доройтож байгаагаас ган, зудын давтамж ойртон малын зүй бус хорогдол ихээр гарч эдийн засагт хүндрэл учруулсаар байна.

Мал аж ахуйг байгалийн эрсдэлээс хамгаалах зорилгоор улсын тусгай хэрэгцээний аймаг дундын отрын бүс нутгийг 9 газарт нийт 783.3 мянган га талбайг хамруулан байгуулж, жил бүр дунджаар 550 гаруй малчин өрхийн хонин толгойд шилжүүлснээр 540.0 мянган толгой мал хаваржиж байна.

"Монгол мал" үндэсний хөтөлбөрт нийт бэлчээрийн 10-аас доошгүй хувийг улс, аймаг, сумын отрын бүс нутаг, нөөц бэлчээр болгон хамгаалалтад авч, цаг хүндэрсэн үед ашиглахаар заасан боловч одоо нийт 6.2 сая га буюу 5.4 хувийг улс болон орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд аваад байна.

"Бэлчээрийн тухай" хуулийн төслийг боловсруулаад байгаа бөгөөд цаашид уг хуулийн төслийг Засгийн газрын хуралдаанаар хэлэлцэж, УИХ-ын чуулганд өргөн барьж хэлэлцүүлэхээр төлөвлөж байна.

МОНГОЛ УЛСЫН ЗАСГИЙН ГАЗАР

2018 оны 5 дугаар сарын 11-ний өдөр